

BARTŁOMIEJ SOKOŁOWSKI

Muzeum Niepodległości w Warszawie

ORCID: 0000-0002-6005-1024

Działalność duszpasterska na Wschodzie ks. prof. Romana Dzwonkowskiego SAC

O Kresach Wschodnich powstało wiele opracowań naukowych, a także popularnonaukowych. Czytelnik, poprzez lekturę takich publikacji, może zgłębić wiedzę na temat specyfiki kultury państw powstałych na tych terenach, wyznań religijnych, sytuacji geopolitycznej oraz działań militarnych. Aktualnie wydawane pamiętniki i wspomnienia ludzi żyjących w tamtym okresie, nie posiadają aparatu naukowego, jednakże są źródłem wiedzy historycznej. Zawarte w nich informacje mogą przyczynić się do realizacji kolejnych badań poruszających tematykę Kresów.

We wspomnieniach ks. prof. Romana Dzwonkowskiego SAC¹ przedstawiono działalność kapłana dla rodzin z terenów wschodnich w latach 1970–2020. Publikacja *Spotkania na Wschodzie*² została przygotowana w formie wywiadu-rzeki, podczas rozmowy ks. prof. Dzwonkowski, odpowiadał na pytania zadawane przez s. Renatę Zielińską OP. Część publikacji, zatytułowaną *Wyjazdy na Wschód 1970–2020*, podzielono na wypowiedzi księdza profesora, które dotyczyły: pierwszego wyjazdu na tereny Europy Wschodniej, opisu wielokulturowości Wilna w przeszłości i aktualnie, planowania podróży do republik sowieckich, sylwetki ks. prałata Józefa Obrembskiego³, odprawiania Mszy Świętej w Świątoszynie.

Ksiądz Dzwonkowski opisuje kwestię nierównoprawnego traktowania Polaków w Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich, ale także w Państwach powstałych po jego rozpadzie. W dalszej części publikacji można przeczytać, że:

¹ Ks. prof. Roman Dzwonkowski (1930–2020) – pallotyn, socjolog, profesor nauk społecznych (Katolicki Uniwersytet Lubelski), autor publikacji: *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej; Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii; Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917–1939. Martyrologium; Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988; Religia i Kościół katolicki w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917–1991; Kronika; Polacy w Kościele katolickim na Wschodzie 1939–2011.*

² *Spotkania na Wschodzie. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina – Rosja – Gruzja – Armenia – Kazachstan (1970–2020). Z ks. Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia s. Renata Zielińska OP*, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Apostolicum, Warszawa 2022, passim.

³ Ks. prałat Józef Obrembski (1906–2011) – duchowny katolicki, prałat. Za swą działalność duszpasterską na Wileńszczyźnie został odznaczony: Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Wielkim Orderu Zasługi RP, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Zasługi RP oraz odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”.

Sprawę nierównoprawnego traktowania Polaków ZSRS uświadomiłem sobie, gdy w 1988 r. w poczekalni na dworcu kolejowym w Żemrynce na Ukrainie, na stole z gazetami znalazłem gazetę w jidysz. O znalezieniu tam gazety polskiej nie było mowy. W tym czasie w Kazachstanie Niemcy mieli kilka lokalnych gazet.

Na Białorusi do dziś w żadnym kiosku nie ma gazety w języku polskim. To fakt upokarzający dla Polski i Polaków w tym kraju. Białorusini w Polsce mają wszystko, co może służyć zachowaniu ich tożsamości narodowej, podobnie jak Ukraińcy, Litwini i inni. Tam sytuacja Polaków jest odwrotna. Nie chodzi jednak tylko o gazety.

Gdy w marcu 1999 r. brałem udział w konferencji w Warszawie na temat: „Polacy na Białorusi – Białorusini w Polsce”, prof. Aleksander Barczewski kierownik Katedry Białorusycystyki na Uniwersytecie Warszawskim powiedział, że w Polsce istnieje siedem katedr filologii białoruskiej i że pod tym względem jest to jedyny kraj na świecie. Na Białorusi jest jedna katedra filologii polskiej, chociaż Polaków w tym kraju jest cztery razy więcej, niż Białorusinów w Polsce⁴.

Podczas wywiadu ksiądz Roman Dzwonkowski opisywał również swój pierwszy pobyt w ZSRS, przedstawił także kwestię odprawiania Mszy Świętej w Światoszynie. Celebrowane spotkanie sakramentalne odbywało się bez udziału kapłana, z zachowaniem poszczególnych elementów ceremonii: „Odkrywano ołtarz, zapalano świece, ktoś z mężczyzn stawiał mszał na ołtarzu, kładł na nim albę, ornat i nakryty welonem kielich mszalny”⁵.

Ksiądz opisał również organizację konferencji naukowych, w których brał czynny udział. Były to dwie konferencje, które odbywały się w 1994 i 2010 roku w Sankt Petersburgu, pt. „Cerkiew prawosławna i Kościół katolicki w Rosji” i „V Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej”. Podczas pierwszej Dzwonkowski wygłosił referat na temat konspiracyjnej hierarchii Kościoła katolickiego obrządku rzymskiego w ZSRS.

⁴ *Spotkania na Wschodzie...*, op. cit., s. 45.

⁵ *Ibidem*, s. 47.

Na dalszych stronach omawianego wywiadu, ksiądz Dzwonkowski opisuje swój pobyt w Rydze. W jego wspomnieniach znajduje się opis funkcjonowania miasta, a także mentalności Łotyszy, którzy byli przyjaźnie nastawieni do Polaków. Ksiądz profesor opisał przebieg podróży, ale również swoją znajomość z księdzem Józefem Borodziulą – kapłanem dawnej archidiecezji mohylewskiej, który został aresztowany i spędził dwadzieścia pięć lat w łagrach⁶.

Ciekawym uzupełnieniem wypowiedzi księdza Dzwonkowskiego na temat pobytu w stolicy Łotwy, jest rozwinięcie odpowiedzi na pytanie zadane przez s. Zielińską: „W czasach sowieckich istniało w Rydze seminarium duchowne. Ukończyło je kilku księży z Ukrainy, którzy później tam pracowali”⁷. Z opowiadania ks. Dzwonkowskiego wynika, iż było to ważne seminarium dla rozwoju Kościoła na Łotwie oraz na terenie innych republik sowieckich. Tak opisywał funkcjonowanie tej instytucji:

Tak, należy wspomnieć o tym seminarium, ponieważ miało ono duże znaczenie, choć liczebnie było niewielkie. Poznałem je w 1971 r. Liczyło zaledwie około dwudziestu alumnów, lecz było niezwykle ważne dla Kościoła na Łotwie i dla niektórych innych republik, ponieważ władze sowieckie pozwalały niekiedy przyjąć kandydatów spoza Łotwy. Tylko Białoruś była wykluczona. Ponieważ bardzo trudno było do tego seminarium wstąpić, ze względu na brak pozwolenia ze strony władz wyznaniowych, niektórzy kandydaci, nie mogąc go otrzymać, dochodzili do święceń kapłańskich w konspiracji. Znajdywali pracę fizyczną w Rydze, w wolnych chwilach uczyli się skryptów otrzymywanych potajemnie od profesorów w seminarium i ci ich egzaminowali. Uczyli się także łaciny, koniecznej w dawnej liturgii⁸.

⁶ <https://kresy24.pl/katolicy-na-bialorusi-wschodniej-walka-o-swobody-religijne-1945-1991-2/> [dostęp: 17.07.2023].

⁷ *Spotkania na Wschodzie...*, op. cit., s. 58.

⁸ *Ibidem*.

W dalszych swoich rozważaniach przedstawił również działalność ks. Józefa Świdnickiego⁹, realizującego działalność duszpasterską w obwodzie winnickim.

W kolejnych częściach wywiadu ksiądz Dzwonkowski opowiadał o swojej działalności duszpasterskiej na Wschodzie, a także przedstawił kwestię odprawiania mszy oraz obrzędów pogrzebowych, które były organizowane na ukraińskich wsiach, jak również tradycję ludowej religii. Ksiądz Dzwonkowski opisując swoją posługę kapłańską na terenach Kresów Wschodnich, przedstawił zarys historyczny działalności kapłanów w okresie I i II Rzeczypospolitej oraz po II wojnie światowej. Opowieść o swoich dokonaniach w kwestii duszpasterskiej na Kresach, rozpoczął od 1977 roku, kiedy to po raz pierwszy realizował zadania pomocnicze w okresie głównych świąt kościelnych w Gródku Podolskim¹⁰. Szczegółowo opisuje swoją działalność w Wołoczyskach, Bieniakoniach. W ramach swojej posługi odprawiał msze, a także przyczynił się do rozpropagowania kultury śpiewania kolęd w Kazachstanie: „W drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia 1989 r. nagrałem w tym kościele piękny, mocny i charakterystyczny śpiew kolęd, prawie samych kobiet. Nagranie przekazałem do Radia Lublin i było w nim odtwarzane”¹¹.

We wspomnieniach uwzględnił fakt, iż wszystkie nabożeństwa, które były organizowane na terenach Kresów Wschodnich, odbywały się w języku polskim. Ksiądz Dzwonkowski przedstawia również nieznaną w Polsce formę duszpasterstwa, czyli tzw. przewody (nabożeństwa za zmarłych na cmentarzu). Ponadto

⁹ Ks. Józef Świdnicki (ur. 1936 r.) – ksiądz, więzień łagrów w latach 1984–1987. Został aresztowany za rzekomą działalność przeciwko władzy oraz organizowanie tajnych grup młodzieżowych w Nowosybirsku.

¹⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, Warszawa 1880–1902, s. 818–819.

¹¹ *Spotkania na Wschodzie...*, op. cit., s. 73.

opisuje problematyczną kwestię zrównania z ziemią cmentarza w Barze w 1979 roku¹². Swoją chęć niesienia pomocy duszpasterskiej motywował „pragnieniem poznania tamtejszej liturgii”¹³, ale także chciał spotykać ludzi, którzy przeżyli represje stosowane przez Sowieców względem katolików na Wschodzie. Oprócz odprawiania Mszy Świętej ksiądz Dzwonkowski chodził również po kołędzie w Gródku Podolskim, Cekowie, Sachkamieniu oraz w parafii Czercze.

Podczas swojej duszpasterskiej działalności ks. Dzwonkowski odwiedzał Litwę, Białoruś, Ukrainę, Gruzję oraz Kazachstan. Ksiądz profesor opisywał nie tylko zajęcia wykonywane w ramach pełnienia funkcji kapłana w parafiach na wschodnich terenach, ale też rekolekcje dla księży w Barze w 1987. W wspomnieniach księdza Dzwonkowskiego, czytelnik może znaleźć szczegółowe wytłumaczenie terminu używanego w ZSRS, czyli „Kościół podpolny”. W publikacji czytamy, że:

Określenie *podpolnyj* oznacza „podziemny”, „ukryty” i „konspiracyjny”. „Kościół *podpolnyj*” to było ukryte przed okiem władz duszpasterstwo i życie religijne. Szczególnie tam, gdzie nie było kościołów i kapłanów, lecz byli wierni. Ten Kościół obejmował cały niezmierny obszar tego państwa. Ale istniał on także tam, gdzie byli kapłani. Zetknąłem się z nim na początku mojego pierwszego pobytu na Wschodzie w domach ukrytych siostr. Odtąd uczestniczyłem w jego pracy przez kilkanaście lat, do czasów *pieriestrojski*. Byli *podpolni* księża pracujący tylko w konspiracji i księża pracujący jawnie, ale dorywczo także i w *podpoliu*, ukryte wspólnoty zakonne, żeńskie i męskie, ukryta katechizacja dzieci i młodzieży, ukryty Żywy Różaniec jako groźne dla ustroju, nabożeństwa majowe i październikowe w domach prywatnych oraz inne formy ukrytego życia religijnego¹⁴.

¹² https://www.kresowianie.info/artykuly,n350,ta_wioska_bar_sie_nazywa.html [dostęp: 17.07.2023].

¹³ *Spotkania na Wschodzie...*, op. cit., s. 74.

¹⁴ *Ibidem*, s. 104.

Ciekawym dopełnieniem omawianego wywiadu jest kwestia zainteresowań naukowych o tematyce wschodniej. Ksiądz profesor Roman Dzwonkowski, uważał, iż należy prowadzić takie badania naukowe, aby upamiętnić tragiczne i męczeńskie losy Polaków i Kościoła katolickiego w Związku Sowieckim. On sam prowadził nie tylko badania dotyczące egzystencji Polaków na Wschodnie w okresie międzywojennym, ale napisał wiele artykułów związanych z tematyką martyrologii polskiej na tym obszarze, które były publikowane w czasopismach emigracyjnych na Zachodzie, takich jak wydawana w Paryżu „Kultura” czy „Zeszyty Historyczne” pod redakcją Jerzego Giedroycia.

W publikacji zaprezentowano zdjęcia, które udokumentowały wędrówkę duszpasterską ks. Romana Dzwonkowskiego. Na końcowych kartach książki, właśnie za pomocą fotografii, przedstawiono m.in. spotkanie Jana Pawła II z Polakami z Białorusi w 1988, mieszkanie we wsi Sawejki w parafii Niedźwiedzca, monstrancję ze zburzonego w 1954 roku kościoła w Brzozówce, dworek Tadeusza Kościuszki w Mereczowszczyźnie koło Kosowa Poleskiego, odrestaurowany cmentarz żołnierzy polskich z 1920 w Kobryniu, synagogę w Oszmianie, wewnątrz mieszkania rodziny polskiej w miejscowości Czercze.

Publikacja *Spotkania na Wschodzie. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina – Rosja – Gruzja – Armenia – Kazachstan (1970–2020)* zrealizowana w formie wywiadu-rzeki, jest niezwykle cennym źródłem informacji związanych z posługą duszpasterską polskich księży na terenach Kresów Wschodnich, a także stanowi ciekawy materiał poglądowy mogący być podstawą do realizowania badań naukowych poświęconych tej tematyce. Niewątpliwie, opisywane przez księdza profesora historie związane z kapłaństwem, a także formą realizowania obrzędów sakralnych na tamtym terenie, przypominają oraz pozwalają zrozumieć problematykę niesienia Słowa Bożego na obszarze byłych republik sowieckich.

Bartłomiej Sokołowski

Spotkania na Wschodzie. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina – Rosja – Gruzja – Armenia – Kazachstan (1970–2020). Z ks. Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia s. Renata Zielińska OP, Instytut Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Apostolicum, Warszawa 2022, ss. 200.

